

המחתרת היהודית בדניה

נולדתי בברלין. ביתי היה בית יהודי דתי ואני למדתי בבית-ספר דתי והשתייכתי לתנועת-נוער דתית — „עזרא“. בשנת 1936 עזבתי את בית-הספר „דה ישראל“ שבברלין ויצאתי להכשרה בהולנד מטעם ברית-החלוצים-דהיים. כעבור זמן פוזרה ההכשרה שלנו ע"י ה"ס.א. ואנו התרכזנו בקבוצות במסגרת הכשרה עירונית בעיר קלן. הכנות ניהלו את משק הבית ואנו, הבחורים, למדנו בסמינר למורים שבניהלו של הרב קרליבך.

באביב 1937 עברתי להכשרה בגרינגסהוף אך באותו זמן החלה הפעולה של העברת ההכשרות מגרמניה לארצות מערב אירופיות, כשלב בדרך לעלייה ארצה. בקיץ 1938 נשלחתי להכשרה בדניה. הצטרפתי לקבוצה של נוער חלוצי-דתי באיזור אולסגורדה שבזילנד. במקום התאסף כעשרים בני נוער מגרמניה, אוסטריה וצ'כיה. לא היינו מרוכזים במקום אחד וגם לא קיימנו אורח-חיים של הכשרה מסודרת. עבדנו בהוצות חקלאיות, אצל איכרים, ולא היינו שונים בהרבה מפרעלים חקלאיים רגילים. כאנשים דתיים ניהלנו לנו חאפסרות לקיים משק בית נפרד ולא אכלנו על שולחנו של האיכר. קיומנו בדניה התבסס על הסכם כללי עם מוסדות דניים. נחשבו לפרעלים חקלאיים זרים. לא קיבלנו שכר ומעמדנו היה מעמד של מתלמידים חקלאיים. המרת העבודה ניתנו לנו מזון ודמי-רכים.

תחרויות הענה ביותר שלי בדניה היתה תחושת החופש. עוד בגרמניה הנאצית של סרם מלחמה והפתרון הסופי אפפה אותנו הרגשת מחנק. למדנו להיות כנועים, התגבלוה והאימה עשונה ספוחים. כאן, בדניה, כאילו הוסרו האזיקים, יכולנו להלך ברחוב ולדבר בקול רם מבלי מרד. עדיין זוכר אני כיצד היווהרתי את חברי הצוהיקים שינמיכו קולם. הם צחקו לי. הרגיעוני באומרים שדניה איננה גרמניה, מותר לדבר בקול רם ולעשות ככל העולה על לבך ואיש לא ירדוף אותך על היותך יהודי.

בני ההכשרה נהגו להיפגש אחת לשבוע. במשך השבוע מפורזים היינו חוליות חוליות בהכשרות שלנו. המפגש נשא אוסי חברתי ותנועתי. באותן התכנסויות היינו קולטים ידיעות, מחליפים רשמים ומקשיבים להרצאות מפי השליחים ומפי אורחים. כל ישיבתנו בדניה היתה שחרת של ארעי. ציפינו לבשורת העלייה.

כבר כתבתי על כך כי ישיבתנו בדניה כרוכה היתה בהסכם שנעשה בין נציגי יהדות גרמניה ובין המוסדות בדניה. היכרנו איש אחד מסעם יהדות דניה אשר שימש גם מעין מוסד הוא יו"ר יוס מרגולינסקי. הוא נהג לבקר אותנו, שימש מקשר בין האיכרים מסעמנו, דרכו נחקבלה תמיכה כספית עבור החלוצים והוא היה הכתובת המוליכה אל יהדות דניה. למעשה היו הקשרים עם יהדות זו רופפים מאוד. דומני כי מחוץ לעובדה, שבימי החגים נתנו היהודים המקומיים לארח נוער חלוצי-דתי, לא היו כל מגעים ואף כל קשרים עם יהודים אלה. באורח רשמי עמדנו, בני ההכשרה שהועברו מגרמניה, לשהות בארץ המעבר תקופה של 15 חודשים, עד למרעד העלייה.

פרוץ המלחמה, בספטמבר 1939, לא שינה הרבה במהלך חיינו בדניה. בראשית ימי המלחמה פשטה שמועה שמקורה במרכז ה„חלוץ“, כי אנויה עומדת להוליכנו ארצה. התנהלו בינינו ויכוחים להוסיף, מי יפליג באנויה זו ומי לא. כל הריון הקדחתני הזה, התנהל בצורה חשאית והאיכרים לא ידעו ואסור היה להם שידעו על ההכנות. ישבנו על המזוודות המתונות

לאות, אך האות לא בא. מועד ההסלגה נדחה סתאריך אחד לשני והאזניה לא הגיעה. הדנים המשיכו באורח חייהם הרגיל ודומה היה כי המלחמה מתנהלת במרחקים, במקום כלשהו מעבר להרי החושך. אנו היהודים חשנו, כי נפל דבר וידענו כי האפלה הנאצית ירדה על המרכז היהודי הגדול בפולין. אני אישית התייצבתי בצירות הבריטית שבקופנהגן וביקשתי להתנדב לצבא הבריטי. ניצלתי את העובדה כי באורח רשמי הייתי אזרח פולני ולא גרמני, ולכן, בחור נתן של מדינה לחמת ובעלת בריתה של בריטניה, היתה פנייתי סבירה. אולם בצירות הבריטית הביסו בי בתמהון, אמרו לי כי תשלח אלי הודעה בבוא הזמן, אולם כל הודעה מהם לא הגיעה.

בחורף 1940 פרשתי מקבוצת החלוצים הדתיים והתחברתי אל "החלוץ" הכללי. הקבוצה אליה השתייכתי ישבה באותו זמן בצפון זילנד, בסמיסטרופ.

נוסף ל-300 חלוצים מהזרמים השונים שהתרכזו בדניה היתה בארץ זו גם קבוצה של עליית הנוער. מתוך נערים אלה הספיקה חבורה קטנה לצאת ארצה עם פרוץ המלחמה ולהגיע לשם דרך שבדיה ובריה"ס. הם חיו במסגרת דומה לשלנו, אך עבדו שעות שעות ולמדו לאחר העבודה. ריכוז אותם מדריך מאנשי החלוץ. מדריך זה, שהיה שליח מהארץ, שמו היה ברטל גרס. היכרתיו בעת שבא להרצות ביום עיון שנערך לאנשי ההכשרה ולהיכרותנו היו תוצאות חשובות עם הקמת המחתרת היהודית בדניה.

ההתקפה הגרמנית על דניה באה עלינו כהפתעה גמורה, זכורני כי עבדתי באחוזת כרגיל, לצד האיכר. לפתע נשמע רעש של להק מטוסים. איש לא ידע מה מתרחש. בטרם יכולנו להבין את המתרחש היתה הארץ בידי הנאצים. האיכר שלי היה חבר במפלגה הנאצית הדנית והוא קיבל את כניסת הגרמנים לדניה בשביעות רצון. עם זאת לא ידע האיש מהו יהודי והשתייכותו למפלגה הנאצית לא הפריע לו כלל להתחזקני אצלו כפועל. אשתו היטיבה להבין מסוג כי זהו מצב בלתי טבעי ושעמים רבות אמרה לי כי אינני צריך להתחייבם בריצונות להשקפות הפוליטיות של בעלה. היא טענה כי איננו שפיר בכל, אך אינו מסוכן. ואמנם, זמן מה המשכתי עוד לעבוד אצלו, אך לבסוף הגיעו הדברים לידי התנגשות ועזבתי את המקום.

בקיץ 1941 התחילו להגיע אלינו ידיעות ראשונות על מעללי הנאצים בפולין. בנו, בצעירים היהודיים, אחז אירשקס, לכאורה, לא חל כל שינוי במהלך היינו עם כניסת הגרמנים אולם מעגלי המלחמה התרחבו והלכו והדי הסערה המתחוללת פרצו והגיעו עדנו. לא ידענו שבימים יגיעו גם אלינו גלים עכורים אלה. אני, ובחודאי לא רק אנכי, לא מצאתי לי מנוח על כי בעת ההכרעה הגדולה הגני תקוע בסינה שלוהה, בתצרו של איכר, ועיסק בעבודות עונתיות חקלאיות.

כפי שהזכרתי כבר, נפגשתי באחד הימים עם ברטל גרס. היה זה במעין סמינר מרוכז מטעם החלוץ. הקשבנו להרצאות על ידיעת הארץ, תנועת הפועלים, תולדות הציונות, וברטל השמיע סידרת הרצאות על נושא שהיה לו צליל פרובוקאטיבי: חוסר הסעש של העם היהודי. הוא טען כי אנו היהודים, המיד היינו גורם פאסיבי וקרבן מועד ולא גילינו מדיניות פעילה עצמאית משלנו. הרצאותיו עוררו תגובות, מרבית החברים התנגדו לדבריו, ראו בהם קיטרוג בלתי מוצדק. אני התרשמתי ומצאתי כי יש בהם לא מעט אמת והדברים מחייבים מחשבה. לאחר ההרצאות נפגשתי עמו וקיימנו שיחות אישיות וכך החלה להיווצר בינינו קירבה.

בקיץ 1941 בא ברטל לבקרני אישית. הוא סיפר על הידיעות המגיעות על הזוועות

יהודי במחתרת הדנית

בפולניה. הוא גילה לי שמעסיקה אותו זמן מה השאלה אם רשאים אנו לשבת בחיבוק ידיים בדניה. אם אין זה מחובתנו להתחבר אל היהודים הנאבקים בארץ פעיל על עיצוב גורל העם היהודי. עקרונית הסכמתי עם דרך מחשבתו ועם מסקנותיו. השאלה היתה רק, מה אנחנו יכולים לעשות. כלל לא העליתי על דעתי קיום מחתרת ופעילות אנטי-גרמנית בתוך דניה. כאן עדיין לא היתה קיימת מחתרת אנטי-נאצית ראויה לשמה. ולנו לא היה כל מגע עם חוגים פוליטיים בארץ זו. לא ראינו כלל אפשרות, בתור יהודים, לעשות מעשה כלשהו לפי רוחנו בתוך דניה. חשבנו אם כן על שתי אפשרויות: א. לחתור ולהגיע לאחת הארצות הלוחמות נגד גרמניה, כמו אנגליה למשל, ולהתגייס שם לצבא. ב. להגיע בדרך כלשהי ארצה וליטול חלק במאבק המזויין של הישוב.

התחלנו בתקמת התא הראשון של אנשי-סוד שיהיו שותפים לרעיונו. פניתי אל חברים שהיכרתים כנאמנים ובעלי אחריות.

באביב וקיץ 1942 התרחב החוג באופן ניכר. הצטרפו אלינו אנשים כמו: אלפרד יהודה אקסס, (נשלח למחנה ריכוז ולא חזר משם), ישראל אלפרד גליק (חי בישראל), יהודה והלה קופר (חיים בישראל), רות מוקרי (ניסתה במחנה ריכוז), היינץ ואלה ריינאך (ניספו במחנה ריכוז). הקבוצה מנתה בתקופת השיא 50-60 חברים.

תוך כדי שיקולים ובירורים סיכמנו לעצמנו, כי משתי הדרכים — החתירה לאי — היא היעד המהאם לנו ביותר, ידענו כי יהודי גרמניה המגיעים לאי הבריטי נחשבים שם כאזרחים של ארץ עוינת ולא קסם לנו כלל הסיכוי להימלט. לאחר שנשקיע מאמצים מרובים, למחנה אלגנטי המנתק אותנו מן העולם.

התרכזנו אם כן בתוכניות להגיע ארצה. היה ברור לנו, שכדי להגיע ארצה נאלץ לעבור את גרמניה או ארצות הכבושות ע"י הנאצים. ידענו כתובת המשמשת קשר בתורכיה, כנראה המשרד האי במקום. ביקשנו לכן נתיב המוליך לתורכיה, בתחילה חשבנו על הליכה ברגל, הדבר נראה לנו פשוט לכאורה. היה עלינו לחצות בדרכנו את גרמניה, אוסטריה, ארצות הבלקן וכך להגיע לתורכיה. חלקנו את התוכנית כולה לסיגורים וכל אחד מאתנו קיבל על עצמו להכין קטע אחד בתוכנית כולה. תשגנו מפות וספרי לימוד של חצבא הגרמני, ערכנו אימוני שדה והתאמנו בהתקדמות תוך הסוואה בשטח. דאגנו לניירות ולהסוואה אישית. על הנשק לא נחנו דעתנו. ברור היה לנו כי אין כל תכלית בהפעלת כוח ומסרתנו היתה להגיע למקום בהסתר. עם זאת, שיפרנו את כושרנו הפיזי, עסקנו בגיור ובדרכי התנוונות אישית. שלחנו אחד מחברינו לקורס לשיטות הגנה תוך היאבקות אישית והוא היקנה לנו אחיכ מידעיות.

התקשינו בתשגת הציד החיוני: לברש, אוהלים, וכר. בעתות המלחמה קשה היה להשיג את הדברים הדרושים לנו. ריכוזנו אוכל משובר שהיה מזון בסיסי ושניתן היה לארוז אותו בתרמיל, לשאתו ולהתקיים ממנו במצב של דוחק במשך מספר שבועות.

העתקנו מפות בקנה-מידה שיאפשר לנו להתמצא בשטח. היות ודובר על משימה של בודדים, נחנו דעתנו גם על אמצעי הקשורת מקוריים. מעבדת מדעית מסוימת למדנו שדרך כל אירופה עובר עורק של דולמנים. כיוון שבעבודה זו טומן בדייקנות כל מקום בכל ארץ בה מופיעים הדולמנים, גמרנו להיפגש במקומות אלה ולהושכם תחנות למסירת ידיעות.

התחלנו בהדרגה מעשית של הקבוצות, רוכזו הציד וחולק לחברים. הקבוצות התחלקו לפי מקום מושבם הגיאוגרפי ברחבי דניה. ברטל היה המרכז הכללי ובעל הרעיונות והוא

ישב בקופנהגן. אנוכי עסקתי בתכנה המעשית של הקבוצות לקראת היציאה. בסתיו 1942 עזבתי את החזית בה העסקתי ועברתי לעבוד בבית-ספר חקלאי אשר היה בקירבת קופנהגן. במקום החדש נהניתי מחופש רב ויכולתי להרבות בנסיעות ולקיים מגע קבוע עם הקבוצות. בביה"ס הזה שהיתי כתצי שנה, מסתיו 1941 ועד ראשית אביב 1942. את האימונים קיימנו בלילות או בסופי שבוע. המחסור בכסף הורגש היטב. הציוד שנדרש לנו: מצפונים, ספות, מזון, כל אלה עלו הון תועפות ומקורות הכסף שלנו התבססו על הפרוטות שחשכו חברינו מדמי הכיס שקיבלו אצל תאכרים. השתדלנו להשיג כסף בדרכים אחרות אך חרף כל מאמצינו נכנסו לקופה סכומים זעומים והדאגה למימון הסרידה אותנו בלי הרף. זכורני כי ברטל אירגן לי סידרת הרצאות. התמורה הכספית כללה גם את דמי הנסיעה ברכבת אל המקום בו הרציתי. רכבתי 80 ק"מ על אופניים (הלוך וחזור) והכסף שחשכתי נכנס לקופה. בעניין עזרה כספית לא העזנו לפנות לשום מוסד. חשנו כי תמוסדות ה-"רשמיים" לא יבינו לרווחנו ותוכניותינו חייבות להישמר בסוד. ואמנם, האופי הקונספיראטיבי של הפעולה נשמר היטב.

את האימונים ערכנו בשטח היערות, באיזורים שהיו קרובים לתחנות הגבול, בתחום הסמוך לגבול הגרמני. ערכנו נסיעות לכיוון הגבול הגרמני כדי לבחון את השטח וגם בכדי להעמיד את החברים במבחן מעשי.

שינוי מהותי בתוכניותינו חל בראשית שנת 1942. באחד הימים קיבלתי אות קריאה מברטל. בלי להרבות בהסברים על דחיפת הפגישה הוליוני אל תחנת הרכבת. כשהגענו אל המקום הצביע על שורה של קרוגות-משא. הסתבר כי קרוגות המשא היו בגוויים כך שניתן היה לזוועל, להיאחו ולהסתתר ברווח שבין מערכת הגלגלים ובין תחתית הקרוק. סיד תפסתי כי סידור זה פותח בפנינו אפשרויות חדשות. ידענו כי מתחנות הרכבת שבדנית יוצאות רכבות בכיוונים שונים ובלי ספק ניתן לערוך מסע דרך הגבולות בתוך המחבוא שמהחל לקרוגות.

זכננו על כן את התוכניות של הציית גבולות ברגל והתרכזנו באפשרות לגע ברכבות-משא. עתה היה עלינו לבחון שני חלקים בתוכנית החדשה: 1. אילו רכבות ומתי הן יוצאות לארצות חוץ ולאיוה מקום ניתן להגיע. 2. היה עלינו לבדוק את יעילות המחבוא העדיך בת נוכל להצמיד את החברים ולדאוג לתנאי בטיחות מינימאליים. כמו כן היה עלינו ללמוד כיצד ניתן להגיע אל הרכבת המבוקשת בהסתר. להתמקם במחבוא המקורי וכיצד להסתלק בלי שירגישו בנו במקום הפצנו.

אני קיבלתי על עצמי לבחון את השיטה החדשה. הקדשתי זמן רב לביקורים בתחנות הרכבת וערכתי מעקב אחרי תנועת הרכבות והנעשה בתחנות. למדתי כי באורח קבוע מביאה רכבת אחת חיילים גרמניים לדניה ונוטלת היא עמית חיילים אחרים בדרכה לגרמניה. רכבת זו נראתה לי כמתאימה ביותר לערוך את המבחן ובה אבדוק את המעבר ליד הגבול. כוונתי היתה לבדוק, האם נערכת בתחנת הגבול בדיקה קפדנית של הקרוגות. התחנה בה ערכתי תצפיות היתה תחנת סרדריציה ביוטלנד. הרכבת הגיעה לתחנה זו אחת לשבוע ובשעות הערב. במשך הלילה היו הקרוגות הריקים נשארים במקום ובבוקר היו מתמלאים במשלוח חדש של חיילים היוצאים לגרמניה. שטחי עין על מתבן אחד שבקירבת התחנה וביליתי בו יום תמים תוך המתנה לבואה של הרכבת.

הרכבת הגיעה כרגיל. כלילה יצאתי מן המחבן. קרבותי בחשאי אל הקרוגות. איש לא היה בסביבת. בחרתי לי אחד הקרוגות שנראה לי כמתאים ביותר. השחלתי עצמי אל תוך הרווח

הצר שבין הגלגלים ותחתית הקרון, קשרתי עצמי ואת תרמילי שלצידו. עם הנריחה תחלה הרכבת לנוע. היא נכנסה אל מרכז התחנה, נתמלאה קהל רעשני של חיילים, הקשבתו לשיחות, צחוק והלצות. ולא יכולתי להימנע מלחשוב כי רק הנדסה מקרית של אחד ממאות החיילים ואני מתגלה, ואז כמובן, גורלי נחתם. לא חשבתי הרבה על כך מה אוסר ומה אעשה במקרה ואחפס. ברור היה שאם ילכדו אותי הגרמנים הכל אבוד ואז מוטב שייגמר מהר ככל האפשר.

לבסוף זזה הרכבת. לא ראיחי דבר זולת תנועה סתירה ומטמטמת של פסים ואדני עץ הנעים במהירות מסחררת. הסתבר שבגבול לא טרח איש להתכופף ולבודק את הנעשה מתחת לקרונות. בשעה 11 בלילה הגענו לתחנת הרכבת של המבורג. בתחנה זו היתה הפסקה קטנה של רבע שעה. גורע לי על כך כי הצרכה הושמעה ברמקול, מסביב היתה המולה וכיוון שהרכבת הועמדה בין רכבות שכנות החלטתי לנצל את ההמולה ואת החושך, לעזוב את מקומי ולבודק אם אחת מהרכבות השכנות פונה בכיוון הרצוי לי. הרכבת הסמוכה עמדה לצאת לקלן, כלומר, בכיוון צרפת. החלטתי אם כן, לשוב למקומי, להמשיך ברכבת "שלי" וללמוד לאן מועדות פניה. בבוקר הגענו לתחנה הסופית, למסרייך בתולנד. במקום זה עברו עלי רגעי מתח קשים ביותר, החיילים ירדו, הרכבת כוונה למסילה צדדית והפועלים תחלו לנקותה. בא מועל, התיו סים בצינור חזיתי במקלחת בלתי נעימה ביותר, לפתע התכופף האיש ונדסה היה לי שהבחין בי. לא בטוח הייתי אם אמנם הרגיש בי ואף לא יכולתי לדעת מה תהא תגובתו במקרה ואכן הבחין בי, נדסה היה לי, על אף ההשיכה, שהיא מחייך, מוחי פעל בקדחתנות. סברתי שלו היה זה פרעל דג, שהיה מגלה אדם המסתתר מתחת לרכבת המוליכה חיילים, בודאי היה מחריש, הינחתי כי באותה דרך ינהג גם פועל הולנדי, מכל מקום, לא זזתי ממקומי, אינני יודע אם אמנם ראני האיש. אם אמנם הרגיש בי הרי לא סגר על כך דבר, כעבור שעות מספר של עמידה רציפה דרוכה מצידו, החלה הרכבת לנוע ונכנסה למסלול המרכזי, שוב נשמעה המולה החיילים החלו למלא את הקרונות. הרכבת שבה באותה דרך בה הגיעה, אם כן, חזרתי לתחנת פרדריציה כאן הסתנתי שוב עד מאחור בלילה. לא הצחתי לצאת ממקום מחבואי בשעה מוקדמת כי הייתי מכוסה כולי בפיה, מאחור בלילה, כאשר הכל מסביב היה ריק ורדום, עזבתי את מקום מחבואי, עליתי על אחד הקרונות, קרעתי מעל אחד החלונות וילון וניסיתי להסיר מעלי את השכבה העבה שביססת אותי למען אוכל להופיע בין אנשים.

בדרך כלל היינו מרוצים מהתוצאות. אמנם המסלול שגילינו לא היה מתאים לתוכן גיוחיו אך השיטה עצמה עמדה במבחן הוכח כי ניתן לנצלה. עתה המשכתי בחיפושי אחרי מסלול מתאים. ערכתי מסע נוסף שדמה לקודמו. תחנת היציאה שוב בפרדריציה והגעתי ברכבת למינכן. זמן קצר קודם לכן עלה בידינו לגנוב את ספרי הרכבות הגרמניים ומהם למדנו על הנדסת הרכבות השונות. מועדים, מספרים ומסלולים. הכיוון למינכן נראה לנו כמתאים. הרכבת לא התעכבה במקום זה זמן רב ושבה לפרדריציה. לכן לא היתה לי אפשרות לבדוק את תנועתן של רכבות אחרות והסיכויים להמשיך הדרך.

הפכתי אורח קבע בתחנת הרכבת הדובר עורר עלי חשדם של הדגים. יום אחד, בעת ששוטטתי סביב לתחנת הרכבת שבעיר ניבורג, ניגש אלי שוטר חרש דגני וביקש לדעת מה מעשי במקום. הוא טען כי אני מסתובב יותר מדי במקום והדבר חשוד בעיניו. באותו זמן, סוף קיץ 1942, החלו לפעול התאים הראשונים של המחתרת הדנית. השוטר חשד כנראה

שאני משתייך לקבוצה זו. לאחר שבדק את ניירותי שיחררני תוך אזהרה שאחדל מסיולי החשודים. אחרת, אמר, יאסרני.

התייעצתי עם ברטל וגמרנו להתחלף בתפקידים. הוא יזכה מעתה מחפש הנתיב לבלקנים ואני ארכז את העבודה במקום. הוא יצא בסתיו 1942 לסיור דומת לשלי ולא חזר עוד. גודע לנו לאחר זמן, דרך צינורות הקהילה, שהוא נמצא בהמבורג. אחד מאנשי קבוצתנו, ישראל גליק, פגש אותו בשנת 1943 במחנה ריכוז אושביץ. ברטל סיפר כי במסעו הצליח להגיע לבלגריה וסבור היה כי עלה בידו סוף סוף לגלות דרך בה נוכל לנוע אל היעד הנכסף. הוא נתפס בהיותו בדרך חזרה, בהמבורג, ע"י סופלי רכבת גרמניים. האבידה של ברטל היתה מכה קשה עבור האירגון כולו. ברטל היה יחס הקבוצה, הוא ריכז בידיו את מרבית החוסים והעובדה שהוא געלם תעמידה בסימן שאלה את מימוש תוכניותינו.

ברטל גרס נולד בהמבורג. אותה עיר בה נתפס. בשנת 1938 ליווה כנראה קבוצת נער ששלחה ארצה ועשה זמן מה בארץ. הוטל עליו לצאת לדניה ולרכז את עבודת עליית הנער בארץ זו. הוא היה מבוגר ממני ב־5 או 6 שנים. מוח מבריק וחריף שלא ידע מנוח. הוא חונן גם כמרץ רב וכוסר עבודה בלתי מוגבל. היו לו לא מעט סיכסוכים עם מרכז החלוצי בשל המצאותיו הרבות ונטייתו לפעול בשיטות בלתי שגרתיות. היה מגובש בדיעותיו ובוסת בעצמו. העבודה הרבה בה היה שקר לא מנעה ממנו לקרוא ולהתעניין בנושאים רבים. בעיני אני היה ידען מופלג, בקי בכל נושא ובכל תחום. ייתכן כי התרשמותי נוצרה עקב העובדה שפגשתי אדם שהספיק ללמוד הרבה יותר ממני והיה בעל גסיון חיים עשיר. לא תמיד הסכמתי עם שיטותיו ולא אחת היו בינינו ניגודים. עם זאת, התקשרתי אליו מאוד ונוסף על כך שהיתה זאת מכה קשה עבור הקבוצה, הרי לי אישית היתה זו אבידה מרה ומכאיבה עד מאוד.

לאחר שברטל אבד לנו, זנחנו את הרעיון של מסע מתחת לקרונות רכבת. עתה התחלנו לחשוב על אפשרות להסתתר בתוך הקרונות. גודע לנו כי מפעל דגי המיצייר מכונות לייצור נעליים, Höng Maskin Fabrik, מייצא מכונות לתורכיה. דאגנו לכך שהברים מספר מבני קבוצתנו יעברו לעבוד במשקי איכרים שבקירבת המפעל. הית עליהם ללמוד את הנעשה במפעל ולהודיע על הזמנים בהם מכינים משלוחים ומועדי יציאת הרכבות המובילות את התוצרת לתורכיה. היטלנו על שני חברים, יהודה אקסס וישראל גליק, להיות הראי שונים שייצאו לתורכיה. כאשר נתקבלה ידיעה על משלוח קרוב יצאתי עם שני החברים להגב. המכונות לנעליים הוטענו בקרון אחד שברכבת המשא. ידענו שקרון זה מגיע עד לתחנת הגבול, שם עורכים בו בדיקה ותוחמים את הדלת בחותם (פלומבה). בעת הנסיעה מתחנת הרכבת ועד לגבול היתה שהות מספיקת למצוא מקום מתבוא מתאים בתוך הקרון. ציידנו את החברים הללו בכלי נגרות כדי שיוכלו לפתוח אחד הארגונים ילחיקנס לתוכו. הם חדרו לקרון זמן קצר לפני שהרכבת זזה. אני נסעתי בעקבותיהם ותדבקתי בתחנה הקרובה. הרכבת שלהם נעצרה ויהייתי את הקרון בו התמקמו. לא בסוח הייתי אם אמנם הם נמצאים בקרון הנכון. תוצאות מהקרון והעברתם לאחר. אינני יודע אם טעיתי בחישובי או שבכלל לא היה ברכבת זו קרון שעתידי היה לעשות דרכו לתורכיה. על כל פנים, הקרון בו הסתתרו השניים עשה דרכו לשווייץ. הבחורים נסעו, אך הדרך ארכה יותר מן המצופה וצידתם נגמרה להם בעודם עושים דרכם. במיוחד הציק להם הסחסור במים. הרכבת העמדה במסלול צדדי ועמדה שם שעות וימים. אחד מן הבחורים קיבל חום גבוה. בעיר הגבול זיגן גם היתה

סוויל נפתח ע"י הגרמנים הקרון בו נסעו והשניים נעצרו. הם הוחזקו בכלא המקומי משך שישע שבועות וחורשו לכתוב פעמיים אל חבריהם בדניה. במכתביהם הוזכרו בפני הדרך בה נסעו. הם גם קיבלו תשובה מדניה.

היה זה באביב 1943. יום אחד קיבלתי מברק מוסכם, ממנו למדתי כי באותו ערב עומדת לצאת לדרך רכבת. שהייתי באותם ימים באי שכן וחייב הייתי לעשות דרך של שעתיים תוך שים בים כדי להגיע לתנג. רכבתי על אופניים עד לנמל, גיגשתי למעבורת וביקשתי לעלות עליה. אמרו לי כי בחשיכה אין לוקחים נוסעים בשל הסכנה של מיקוש בדרך. הפציתי ברב החובל וסיפרתי לו סיפור בדוי על קרוב משפחה חולה המצפה לי בצד השני. לא הועילו כל הפצרותי ולכן העמדתי פנים שאני יורד מן המעבורת אך למעשה הסתתרתי באחד הקרונות שהועלו עליה וכך הפלגתי. כשהגיעה המעבורת לצד השני המתנתי עד שירדה הרכבת לחוף וביקשתי להסתלק לי לדרכי. אולם, עוד בטרם הורידו את הרכבת מן המעבורת נערך חיפוש מדוקדק ע"י שוטרים ואני נתגליתי. תסיבה לכשלוני הייתה טפשיה ביותר. בעבר השני, ברציף הנמל, נמצא ווג אופניים נטוש ונמסר על כך בטלפון. ההשערה הייתה כי גונב האופניים מסתתר במעבורת. נפלתי אם כן בידי המשטרה כגונב אופניים והחמצתי את הרכבת ולא הצלחתי להגיע אל חברי המסתתרים לי בקוצר רוח. השלושה יצאו כמתוכנן. כל מה שידוע לי עליהם הוא מפי השמועה בלבד. אינני זוכר כבר את המקור המדויק לשמועות שהגיעו אלינו, דמגני כי הייתה זו המשטרה הדנית. נמסר כי השוטרים הדנים גילו את שלושת החברים כשהם מסתתרים בקרון, הוזכרו לכל ימשיכו בדרךם כי הגרמנים כבר גילו קודם לכן שניים אחרים ומאו נהגים הם לערוך חיפושים מדוקדקים ברכבות. עם זאת לא מנעו מהם להסתתר בקרון והשאירו את הדבר להחלטתם של השלושה. התברר לא שני לאזהרות ולפי אותו מקור, מיד עם הגיעם לשטח הגרמני נתגלו ונתפסו.

אני שוחררתי למחרת היום, כשנתברר כי האופניים שייכים לי. נאלצתי לתרוץ את העבודה החמוחה שנושא אני עמי תרמיל גדוש במזון, מפות של ארצות הבלקן וחפצים חשובים אחרים. טענתי בעקשנות שאני בא מביקור אצל אשה אחת שמה אינני יכול למסור ואילו המטען המחר שיך לתתום הלימוד המיוחד וההתעניינות שלי, קשה להאמין כי סיפורי התמים הניח דעתם אך הם שיחררו אותי בלי שפרשה זו תגרוך בעקבותיה הסתבכויות כלשהן.

הכשלונות החוזרים שלנו הירפו ידינו, כינסתי את החברים להתארגנות כללית, ביער שליד סורה. השתתפו כ-50 חברים. סיפרתי על ההתרחשויות ואמרתי כי אינני רואה עצמי זכאי לתבוע מהם שימשיכו בדרך בה בחרנו. טענתי שלמרות שהדרך שלנו נכשלה, אין לזנוח כליל את עצם שיטת הפעילות במחתרת. באותו זמן בו עמדנו, פעלה כבר המחתרת הדנית בחנופה רבה וקיומה היה ידוע וטורגש היטב. הצעתי שנחפש דרכים אל המחתרת הדנית, נפרוץ אל שבדיה, ננסה להשתלב בפעולה האנטי-נאצית בכל מיגזר אפשרי, בשבדיה ואולי דרך שבדיה גם במקומות אחרים. באותו זמן לא היה לי מנע כלשהו עם המחתרת הדנית, למעשה פיזרנו את הקבוצה ולא אמרנו לפעול עוד בתור גוף מאורגן בחשאי. המלצתי על כיוון, אך כל אחד צריך היה לשלם לו בעצמו דרך אל המחתרת הדנית, או אם להתבטא במדויק יותר, כל אחד מבני הקבוצה יעשה כטוב וכישר בעיניו.

התחלתי להתחקות אחרי המחתרת הדנית. היה זה במאי 1943. בתוך הקבוצה שלנו היה חבר אחד, איש החלוצ, בשם פרד פורכטיטר, תחי כיום בשבדיה. הוא הכיר אדם שהיה

פעיל במחתרת השבדית באמצעותו של דני אחד בשם גילס קנוססן, עובד עיריית בעיר אודנסה, אשר שימש מעין איש קשר של המחתרת הקומוניסטית בעיר. קנוססן זה שוחח עמי, הבטיח לעזור וקבע מקום ושעה לפגישה עם האיש הנכון. ככתוב ברומנים העוסקים בנושאים אלה, צריך היה האיש לעמוד בפנינת הרחוב, להחזיק בידו עתון מסויים וכך אוכל לזהותו. מצאתי את האיש אך השיחה היתה מאכזבת. הוא היה קר ומסוייג. לא היה סוכן לדבר על קשר קבוע ורק לבסוף גאות לקבוע פגישה נוספת. מאוחר יותר, כבר לאחר המלחמה, נודע לי כי הם חשדו כי וראו כי סוכן גרמני. הוא ביקשני לחתום על הצהרה שאני מרצוני הסוב, מבקש להצטרף לקבוצה וכן, שאני מזדהה עם מטרות המפלגה. אולם בפגישה היעודה הבאה לא הגיע כלל איש הקשר. פניתי שוב אל קנוססן והודות להתערבותו חודש המנע. אך הם לא העסיקוני בפעולה של ממש ועדיין היו חוככים בדעתם אם לתת בי אמן. פעולתי במחתרת התחילה ממש בעת שנקראתי אל המשטרה. שם נאמר לי, במשטרת אודנסה, כי אני נחשב בעיניהם לאדם חשוד ועלי ולתייבב אחת ליומיים בתחנת המשטרה. החלטתי אם כן להיעלם מעל פני השטח. המחתרת מסרה לי חדר ואני טישטשתי עקבותי. במסרת לי משימת יחיד אשר צריכה היתה לשמש לי מעין מבחן של סירון. כעבור זמן נאמר לי שאיש מהם לא שיער שיעלה בידי לבצע את המשימה. רק אז הבנתי מדוע נהגו בי באורח כה חמור ולא היססו להטיל עלי משימה אשר לדעתם צפויה היתה לכשלון כמעט וודאי. באופן מעשי הוטל עלי לרבוץ בלילות בקירבת בית-מלאכה אשר עבד למען המאמץ המלחמתי הגרמני, לעקוב וללמד את הנעשה במקום. נאלצתי לעשות דרך ארוכה, אל הקצה השני של העיר, וכיוון שצריך הייתי לעבור את העיר טרם עלות השחר, היה הדבר כרוך, בשבילי, החשוד בעיני המשטרה, בסיכון לא מבוטל. לאחר לילות מספר של רביצה ומעקב במקום, ביקשתי שיוגד לי מה עלי לעשות. תשובתם היתה שהם אינם נוהגים לגלות את טיב המשימה כולה ויכניסו אותי לסדר העניינים שלבים שלבים. לבסוף, לאחר זמן ממושך של מעקב מורט עצבים, מסרו לידי פצצת תבערה וחומר נפץ עם מגנזון תשהיית של חצי שעה. קיבלתי זוג מספרים מיוחדים לחיתוך ברזל. הוטל עלי להניח את חומר הנפץ בקירבת המחזרות ואת פצצת התבערה ליד המחסן בו היו מאוכסנים חומרים דליקים שונים. את המשימה כולה הייתי צריך לבצע בכוחות עצמי, לבדי הייתי צריך לסגת מהמקום. נתמזל מזלי ועלת בידי לבצע את המשימה כולה. החלק הקשה בכל העניין היה כרוך בעובדה שלאחר הפעולה היה עלי לעשות דרכי הביתה, מהלך שעה תשימה, ברחובות ריקים מאדם כשהמספרים הכבדים מוסתרים מתחת לכנף בגדי. את הפעולה כולה ביצעתי, בעת שהשומר התרחק מהמקום ועמד לרשותי זמן מספיק כדי לבצע את כל הנדרש. בשעה שתיים אחרי הצות התחלתי להתרחק מן המקום. הפעולה היכתרה בהצלחה מלאה ולאחר סכן אף זכיתי לשבחים מרובים, אך עצם העובדה שהעמידוני לבדי בסיכונים רבים ומיוחדים בחלקם, אומרת „דרשני“.

אינני סבור כי התכוונו להכשילני. פשוט, היה בזה רצון להעמיד במבחן בלתי רגיל אדם זה, ראולי היה בזה גם מן הדילטאנטיות של אנשים שנסיונם במחתרת היה מועט והתיכונן והערכת הסיכונים, כחלק מן התיכונן, העירו על רמה מיבצעית נמוכה. מכל מקום, לאחר המיבצע רכשתי לעצמי מעמד איתן בתוך הקבוצה. עד מהרה החלו להתבלט בקבוצה שתי מגמות שנושאם בני הגילים השונים — הצעירים מחד והוותיקים מאידך. הוותיקים היו חברי מפלגת נאמנים ומעל לכל דאגו לתעמולה ולמעמד המפלגה ואילו הצעירים התעניינו פחות בצד הפוליטי וביקשו להרבות במעשים של ממש. הקבוצה

היתה מאורגנת באופן כזה שכל חבר ידע מעט מאד על רעהו. לכל אחד מאיתנו היה כינוי. רבים נשלחו במתכוון לעיר אחרת בה לא הכירם איש. ייתכן כי אנשי המפלגה, בעיקר הוותיקים שבהם, הכירו היטב זה את זה אולם אנכי, חדש דור בארץ, לא היכרתי אותם בוותם האמיתית. בתחילה היה בקבוצה עוד יהודי אך הוא לא נתקבל לחברות קבוצה. מראשו היהודי בלט מדי ועלול היה לתשדודו בחוץ ולכן לא נשאר עמנו.

אנכי, לפי גילי ודרכי, נימנתי על הפלג הצעיר. פעלנו בשני מישורים: א. חבלה בבת-חרושת שעבדו למען הגרמנים, בעיקר מפעלי-מחכת שונים וכן טראנספורמטורים, מיכלי דלק, רכבות וכו'. ב. רכש. המחתרת הקומוניסטית לא נהנתה ביותר מאספקת נשק שבאה מאנגליה, לכן פרצנו למחנות הצבא הדני אשר אז עוד טרם פורק ופוזר. לבת-חרושת ולמחסני נשק. אני הייתי מסוגה על מחסן הנשק. חדרי היה בעליית גג באודנסה ומצבי העדין כאדם המסתיר זהותו בתוך עיר שמנתה אז כ־70 אלף תושבים. הכשירוני לתפקיד של אפסנאי. השתתפתי אישית בפעולות מרובות והשתדלתי ליווים ככל יכולתי ריכוזי פעולות ולקחת בהן חלק. חברי לא ידעו שיהודי הנני ואף שבאתי מגרמניה. היחיד שידע את זהותי האמיתית היה איש הקשר קנוטסן. ייתכן כי מסר את פרטי האישיים למטוגים על הקבוצה אך בתוך הקבוצה, בין החברים, לא היה ידוע עלי דבר. כפי שכבר ציינתי, נהגו הפעילים במחתרת הקומוניסטית לעבוד מעיר ועיר והתחלפו לעתים קרובות. הכללים המחתרתיים הכתיבו את הנוהג שאין לשאול פרטים על הזולת ולהעדיף אי-ידועה של עניינים ופרטים בתחום שאינו חיוני לעצם הפעולה.

ב־7 בנובמבר 1943, יום השנה להפיכת האוקטוברית, ערכנו התקפה ישירה על הגרמנים. גרמני אחד נהרג בפעולה זו. ארעו לי שני מקרים בהם נקלעתי למצב חמור. פעם אחת, בהיותי רוכב על אופניים, היה זה בשעה 5 לפנות בוקר. נעצרתי ליד משטר גרמני שקבע מחסום באמצע הדרך. כביסי היו אקדח וחומר נפץ. הרחוב נמצא במדרון ולכן לא יכולתי לראות את השוטרים עד שממש עליתי עליהם. היו שם שלושה שוטרים. פעלתי כמעט באופן אינסטינקטיבי. כבר לא יכולתי לסגת וגם לא היה לי כל סיכוי לפרוץ קדימה. נעצרתי איפוא ליד אחד השוטרים, העמדתי פנים כאילו אני מחפש את התעודה המבוקשת ולפתע הנחתתי בפרצופו מהלומת אגרוף. הוא השתרע על הכביש והתחיל לירות לעברי. הירות הללו הן שהצילוני. שני השוטרים האחרים, אשר לא הבחינו בנעשה, נבחרו ממסר הירות ובמקום לרדוף אחרי. הסתתרו מאחורי אחד הבתים שנמצאו בסמוך.

פעם שניה היה זה עניין עם המשטרה הדנית. ניתנה לנו הוראה לא לירות בשוטרים דנים, והם מצידם הבטיחו להעלים עין ולא להפריע את פעולותינו. יצאנו במכונית כדי ליטול שלל במחנה של הצבא הדני. הדבר קרה לאחר ה־29 באוגוסט 1943. מרעד מצערם של הקצינים והתחלת פיזור הצבא הדני. אחד השכנים אשר היה בקירבת המחנה הסותקף טילפן אל המשטרה הדנית והללו לא שמרו על החסכם והופיעו במקום. באותה שעה נמצאתי על גגון של ביתן אחד בתוך המחנה. מישוהו שחיה בפנים הביתן תשיש לי את הדברים ואני העברתיים הלאה. אנשי המשטרה התקרבו אלינו כשאורות המכוניות כבויים. לפתע הודלקו האורות ואלומות האור גילונו. קיבלנו פקודה לרדת ולגשת אליהם. כאמור, שכבתי על הגגון והפניתי אקדחי לעבר אחד השוטרים. החלבטתי אם לפתוח באש. כשהחלו השוטרים לספס על הגגון הסתלקתי לעברו השני וקפצתי אל חוך הגינת. הם ירו אחרי אך לא פגעו בי. בפעולה זו הצליחו השוטרים ללכוד שלושה מחברינו. שלושה אלה נשלחו למחנות ריכוז. ביקשנו לשחררם. הופעל לחץ של אימים ובקשות אך לשוא. אמנם לא ידענו את סמכותהם

האמיתיים אך מסעמי זהירות נשלחנו לקופנהגן לתקופה של שבועיים. לאחר שהסתבר כי אין מחפשים אחרינו ושום כתובת לא „נשרפה“ חזרנו למקום.

כפי שכבר ציינתי, ידע איש הקשר קנוססן שיהודי אני. הוא צייד אותי בניירות מזויפים בהם צוין ששמי סוזן מווסן. במחתרת נשאתי את הכינוי פיור. באחד הימים הזעיק אותי חברי פורכיימר אשר בזמנו סייע לי לקשור קשר עם המחתרת. הוא קיבל הודעה שבאוקטובר בר 1943 עומדים לערוך פעולה נגד יהודי דניה. ידענו את המועד בו עמדה להתבצע הפעולה וחברי ועוד יהודי אחד החליטו שלא לברוח. אני הצטרפתי אליהם. שלושתנו נמצאנו בדירה אחת שהיתה ידועה כדירה של יהודים. מצויידים בנשק המתנו לביקורם של הגרמנים. גמרנו אותנו לפתוח בקרב עם הגרמנים ואף הבטחנו לעצמנו דרך נסיגה, היינו לשוא. התברר כי הגרמנים חששו את חברי במקום עבודתו ולא במקום מגוריו.

חטיפות היהודים באו עלינו כולם. היסקתי מיד כי עלי לעבור לשטח פעולה הברוך בהצלת יהודים. קבוצתי שמנתה כ-15 חברים, מיועדת היתה לתפקיד חבלה ולא היה לה כל קשר עם טיבצע ההצלה של היהודים. פניתי אל מפקדי ואמרתי לו שיש בדעתי לעסוק בהצלת יהודים. הוא אישר לי מעין חופשה ואנוכי התחלתי להתחקות אחרי אנשים שנחלצו לעזרת יהודים.

מצאתי קשר אל קבוצה שנקראה „שירות הידיעות של הסטודנטים“ Studenternes (S. E.) Efterretnings Tjenste. קבוצה זו עסקה בשלב אחד מתוך פעולה מורכבת יותר. מתפקידנו היה להוציא את היהודים ממקום מחבואם. להעבירם לקופנהגן ושם לשכנם בבית חילים. עם עצם התבררה לשבדיה לא היה לי כל קשר. באותה תקופה לא היה שיתוף פעולה ממשי בין המחתרת הקומוניסטית והחוגים האנטיים שבמחתרת. כאשר רצו הקומוניסטים להבריח שניים מאנשיהם לשבדיה, פנו אלי ואני העברתיים באותה דרך כאילו היו יהודים. הדבר מצלצל היום כאנקדוטה: שני הדנים הסהורים צבעו שערם שחור כדי להימלט ליהודים.

עם הזמן נעשה החיפוש אחרי יהודים קשה יותר ויותר. אלה שהסתתרו בתוך דניה לא רצו להתגלות ולא היו מוכנים למסור שמותיהם של עמיתיהם המסתתרים. פעם נסמר לי באמצעות עורך עתון דני על יהודי אחד מסתתר. יצרתי קשר עם דני אחד שהיה סוחר סכונות והתברר כי המידע היה מוטעה והוא אינו יודע דבר על יהודים מסתתרים אך הוא להט לעזור למחתרת ושמה כי עלה בידו. באמצעותי, להתחבר עם אנשי המחתרת. הוא סיפר לי שיש לו קשרים עם חיילים גרמנים ויכול להשיג עבורנו ציוד בדיר. מסרתי את העניין למסוגים שלי. התלבטנו ולבסוף הוחלט להסתכן. חזרתי אליו ומסרתי לו דבר נכונהנו להיכנס לעיסקה. ביקשתי מדים של קצינים גרמנים ונשק. קיימתי פגישה עם חייל גרמני בדירתו של אותו סוחר ונדברתי עמו לפגישה נוספת באותה כתובת. קיבלתי ממנו מיקדמה של נשק (אקדחים) ועמדתי כבר להסתלק. כאשר ירדתי מן המדרגות כשהאקדחים באמתותי, הוקפתי ע"י אנשי גיסטפו. הסתבר כי הסוחר היה סוכן של הגרמנים. לאחר המלחמה החאבד בבית-הכלא.

חמישה עשר יום הייתי כלוא בבית מפעז הגיסטאפו באודנסה. לא אחת קודם לכן חשבתי על אפשרות כזו, שאעצר, לכן היכננתי מראש התנהגותי במקרה כזה. דבר ראשון, הודיתי שיהודי אנוכי. כוונתי היתה שמטילא יעמדו על כך לאחר הקירה יסודית ואולי הודות להודאה אצליה לרכוש את אמונם. טענתי שמישהו סחמחתרה גייס אותי בתור יהודי לאירגון הבטיח להצילני אם אשרת את המחתרת. עמדתי בתוקף על כך

שאיני יודע את זהותו או כתובתו. בשמו של אותו איש, כביכול, באתי בדברים עם הסוחר. סיפורי היה מוכן עמדי, הצלחתי לשנן אותו היטב ולכן אולי צילצל באוזניהם כוודדי כנה. הם הובילוני פעמים רבות במכונית דרך העיר ואני הבטחתי להצביע על האיש במקרה וניתקל בו. כמובן שלא נתקלתי בו. החזיקוני במאסר ולמרות סיפורי היכו בי, ניסו להציל מפי פרטים, לבסוף התייאשו ממני או השתכנעו שבאמת אינני יודע דבר שיכול להועיל להם. שלחוני עם משלוח של 60 דגים למחנה ריכוז בוקסנהאוזן. הם שלחוני ב־23 בדצמבר כדי להיפטר מאיתנו ולזכות בחופשה תג המולד. המשלוח העבר בשלב ראשון לקולדינג. הקצין שהביא אותנו למחנה מסר כי בתוך הקברוצה נמצא יהודי אחד.

כשהגענו לוקסנהאוזן הסתבר כי פה לא ידעו על כך דבר. אני מסרתי לרושמים, אסירים, את כל הפרטים כולל העובדה שיהודי אני. למחרת קרא לי הקאפו, אסיר גרמני, והתחיל לחלום בי ולצעוק כי רמאי אני המעמיד פני יהודי ילד גרמניה והוא יודע שבעצם דני אני ככל הדנים שהגיעו עם המשלוח. המחלומות היו מדומות ולא האמינו לי ובכל התנהגותו היה משהו מן המשחק. תפסתי שהוא מעמיד פנים כהולם בי ובעצם הוא רומז לי בכך שעלי להוסיף כדני. הוא לא היה בטוח בי לגמרי כי ירדתי לטוף דעתו ולכן הצדיף להיראות כמכה בי ויחד עם זאת בהחיר לי שכאן אין יודעים על דבר יהודתי.

כך נשאיתי בוקסנהאוזן במשך 10 חודשים, מדצמבר 1943 ועד אוקטובר 1944 כהור דני ולא בתור יהודי. למעמד זה היו יתרונות יקרים סאד במציאות של מחנה ריכוז. רשאי הייתי לשמור על שערי הארוך, לנעול נעלי עור, ותעיקר — מקבל הייתי באורה סדיר תבילות מזון מהצלב האדום הדני ותוספת מזון זו היתה בעלת ערך מכריע בחייו של אסיר במחנה.

אך כל זה תם כאשר מישור נבר בניירות וגילה שאני יהודי. באוקטובר 1944 קראו לי למחלקת הפוליטית, הקרו ובדקו וגילו זהותי ואז שלחוני לארשבין. נמצאתי בארשבין א' — מחנה האם. אסנם הגעתי למקום זה מאוחר, כאשר חלה כבר „הטבה“ כלשהי כתנאים, עם זאת לא יכולתי לשאת את התנאים במקום נורא זה וחליתי בפלגמונה. שלחוני לבית־החולים. לא היכרתי כאן איש אולם המקרה בא לצורתי. ברכבת בה עשיתי דרכי מזקסנהאוזן לאיש־ביץ היה איש מכרסלאו שדיבר עברית. בלינו שעות ארוכות בשיחה אגב נסיעה ברכבת ההולכת לארשבין. איש זה פגשתי שוב בבית־החולים. הסטובנדינסט היהודי שהיה אחראי לחדר החולים, שצעק כל תיום וללא הפסק, התרישם עמוקות מכך שבאחת המיטות שוכב אדם המדבר עברית חיה. הוא חניך תנועת נוער ציונית וגילוי זה עורר בו זעזוע עמוק. מאז היה מביא לי אוכל נוסף ודראג לי באופן מיוחד.

החלטתי ונשלחתי תחוצה, ושוב נמצאתי במשטר המחנה. באורה מקרי פגשתי באסיר נורבגי, ידעתי לדבר נורבגית. במחנה היו חמישה נורבגים שהשתייכו על ה„מייחסים“ והם תמכו בי בתוספת מזון.

כמובן שבארשבין שוב לא קיבלתי תבילות מזון אולם באורה פלא. ב־17 לינואר 1945, יום לפני פינוי המחנה, הגיעה תבילה של הצלב האדום שנועדה עבורי. התבילה הכילה 5 ק"ג סוכר, בשר וביסקוויטים. נשלתי עמי את התבילה כצידה לדרך. למחרת בלילה החלו לפנות את המחנה. יצאנו רגלי בדרך חכבישים המושלגים, ליד, בחמישיה שלי, צעד איש וקן. יהודי מנהגריה. ניסיתי לתמוך בו. הוא כשל וביקש שאשאירו לנפשו. אני הפצרתי בו וכמעט נאלצתי להיאבק עמו. לדינו צעד חייל גרמני ממלוח השיירה. הוא שאל אם האיש

הזה אבי הוא. השבתי שאינני מכיר את האיש. התחיל תפס ראשו בידיו בתמיהה ואמר שאני מטורף.

הגענו למהנה ריכוז גרוס-ירחן. מגרוס-ירחן נסענו בקרונות מסע פתוחים לדכאו. בדרך לא קיבלנו אוכל והצפיפות הייתה כה גדולה עד כי איש אחד יצא מדעתו. בדכאו החזיקו אותנו בשדה פתוח, בקור, כשלושה ארבע ימים. העמידונו במפקד התחילו למיין אותנו. שאלוני למקצועי. עניתי שחקלאי הנני. הם טענו כי שקר בפי, לא ייתכן שיהודי היה חקלאי. שלחו אותי לחולדלגר 5, בסביבות העיר מילדהיים. כאן בנינו שיכון ואנו גרנו במערות. במקום העבודה נסענו ברכבת. באוסו והלכנו רגלי. היינו משכימים קום בסרם עלות השחר ותורים מהעבודה מאוחר בלילה.

לאחר שבועות רבים של שהייה במחנה העבירו אותנו שוב לקרונות והפעם לקרונות סגורים. נסענו הלוך וחזור ברכבת כשאנו תועים בין עריה ההרוסות של גרמניה והכבישים מלאים בחיילים יגעים וציוד מלחמתי שיצא מהשימוש. הגענו לסינכן, לגבול שווייצריה. רווחו שטרות שעומדים למסור אותנו לידי תשווייצרים. בסעות שיחררו אותנו. הגענו לאחת התחנות ושם סיפר לנו עובד רכבת גרמני שהיטלר מת וכל אחד הולך לאן שנושאת אותו הרוח. היה זה ב־30 באפריל 1945 ואולי יום או יומיים מוקדם יותר. האנשים יצאי סן הקרונות והציפו את הכפר. אני וחבר שהכרתי בדרך, החלטנו להתרחק מהמקום סהר ככל האפשר. המשכנו ללכת עד שהגענו לחורשה. כעבור שעה קלה שמענו קול יריות. הסתבר כי הוצעו אנשי ס. ס. החל מצוד על האסירים.

פגשנו שני חיילים גרמניים ששוטטו בחורשה. עשינו עמחם הסכם. החלטנו לחזור לרכבת. עליהם היה להעמיד פנים כאילו הם שתפטנו ואנו נעמיד פנים כחוזרים אל הרכבת. כך חזרנו אל הקרונות. שוב נסענו אך הפעם כבר לא לזמן רב. כעבור יומיים חופיעו במקום מנקים אמריקניים. שוב פרצנו החוצה. לעבר החופש. והפעם באמת לחופש.

SUMMARY

1. We open our current issue with the story of **Mordechai Grünfeld**, a Jewish youth from Ozernowitz. When the war broke out, the Soviet authorities recruited him and placed him in a pre-military unit. Completely cut-off from his home and environment, from Jews in general, he retreated with the routed Soviet army and was captured by the Germans.

His personal story, bare of all adornment, relates how various people, in various places and situations, were hurled hither and thither by the war. Twice was the Grünfeld family notified of their son's death. When the Germans released him, he returned to Odessa only to be imprisoned again, this time as a former Prisoner of War returned from the West.

His attempt to escape succeeded and he reached his home. From there he set out, by means of the "underground train" ("Bree'cha" — clandestine organisation which aided people in crossing the frontiers and emigrating to Palestine). On his way, he gathered a group of orphaned children, smuggling them over boundaries and finally bringing them safely to Palestine.

Here he settled in Moshav "Kefar Achim", where he has been living ever since.

Grünfeld's story is one of a series, recorded by Rivka Gruber "Mother of the Boys" (so named after she had lost two sons in the War of Liberation, when she left her home to live with the first settlers in the Lachish area. Now in Kefar Achim). The complete series will be published.

2. The next chapter consists of two pieces of evidence — the personal stories of **Uri Ya'ari** and **Alfred Israel Glück** — dealing with the "Hechalutz" underground movement in Denmark.

Ya'ari and Glück came to Denmark with a group of youngsters from Germany and Austria for agricultural training prior to emigration to Palestine. On the out-break of the war, they found themselves stranded, cut off from everything in a relatively quiet backwater, restless in spite of fairly decent living conditions. One group founded an underground movement, aimed at reaching Palestine and participating in the war effort. This meant — crossing through Germany. Plans were made and various people attempted to put them into practice: by travelling under railway cars, between their wheels; as stow-aways in goods-trains, etc., Some were captured by the German and executed.

All attempts in this direction having failed, Uri Ya'ari joined the Danish underground movement and was active in rescuing the Danish Jews. Glück and one of his friends were captured and spent the rest of the war period in German prisons and concentration camps.

At present, Uri Ya'ari is a member of Kibbutz Ne'oth Mordechai and Alfred Israel Glück lives in Herzliya.

3. **Shlomo Kless** describes the way Jewish pioneer youth "Hechalutz" were organized while they were refugees in the U.S.S.R. These members of youth organizations, who had escaped from the Nazis from West Poland eastwards, found themselves under Soviet rule, when these territories were annexed by the Soviet Union.

The majority gravitated towards two centers: The northern — in Vilna and the southern — in Lemberg. From both places networks of the "Bree'cha" issued. From the North — people were smuggled across frontiers in order to reach Palestine; from the South — attempts were made to penetrate into Rumania.

The chapter published in this issue relates the fate of those that took the southern road. The cells formed there later became the basis of the Zionist underground movement in the Soviet Union itself.

4. The documentary column contains two excerpts from Polish anti-semitic propaganda pamphlets. These, originally meant for "home consumption", reveal the real character of the current wave of Polish anti-semitism. Not content with slandering and expropriating the Jews then living in Poland, the Poles join the traditional antisemitic choir, repeating ancient stereotyped propaganda and inventing new sorts, rooted in contemporary Polish reality.

This campaign's main purpose is to distract public attention from the real anxiety and problems of life under the present regime, in order to direct the gathering feeling of discontent and outrage against the Jews.

However, this new wave of antisemitism has an additional and broader significance, as an additional link in the chain of antisemitic movements in general and in that of Polish antisemitism in particular.

5. The research column opens with a study by **Ze'ev Levy** of the Role of Apologetics in the "Central Union" (Zentral Verein) of German Jews.

An apologetic attitude was an inherent feature of this union. Its periodical was to serve as the theoretical foundation of this attitude, and one of the articles relevant to this is being examined here. One aspect of this ideology is the definition of partnership: "We have nothing positive in common, except the negative factor of the struggle against antisemitism".